

MLIN BREZ MLINA

Obnova domačije »Pri špenglerju«, kulturnega spomenika Kroflnov mlin

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: Na Slovenskem je etnološka veda v konservatorstvu zastopana že več kot pol stoletja. Sprva se je izrazito posvečala problematiki ljudskega stavbarstva, pred nekaj desetletji pa se je predmet njenega zanimanja občutno razširil tudi na druga družbena okolja, kar etnologijo uvršča med najpomembnejše člene izrazito interdisciplinarno koncipiranega konservatorstva oziroma po starem spomeniškega varstva. Etnologi – konservatorji so usposobljeni za prepoznavanje in vrednotenje kulturne dediščine in vodenje zahtevnih obnov kulturnih spomenikov. Ob tem se vse bolj poudarja raziskovalni vidik obravnave dediščine, ki je nujen, v kolikor želimo prenovitveni postopek izpeljati čim bolj korektno, programsko primerno in spomeniku zagotoviti ohranitev kulturnega poslanstva. Tem načelom je sledila tudi prenova kulturnega spomenika Kroflnov mlin na obrobju trga Kozje.

Abstract: In Slovenia, ethnological discipline as a part of the process of conservation has been represented for over five decades. Initially focusing mostly on folk architecture, several decades ago it expanded to other social milieus as well, which makes ethnology one of the most important segments of the distinctly interdisciplinary designed field of conservation – or, as it was once called, of monument protection. Ethnologists – conservators are being trained to recognize and evaluate cultural heritage and to conduct the highly demanding task of the restoration of cultural monuments. There is an increasing emphasis on research that is virtually indispensable in order to execute the process of restoration in a professional manner and preserve the monument's function of the mediator of cultural heritage. The restoration of the Kroflnov Mlin (Krofl Mill) situated on the outskirts of a market town called Kozje followed these directives.

Uvod

Prepoznavanje, vrednotenje in varstvo stavbne dediščine je zahteven in dolgotrajen proces, kjer z različnih zornih kotov sodeluje več znanstvenih disciplin, ne glede na to, ali je njihova temeljna usmeritev raziskovanje preteklosti, sodobnosti ali razvojnih spodbud. V kolikor za pregled varstvenih zanimanj upoštevamo trenutno veljavne klasifikacije in šifrante Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije,¹ ki vede razvrščajo v šest temeljnih področij, se s širokim področjem dediščine ukvarjajo tako humanistične in družboslovne kot nekatere naravoslovno-matematične, tehniške, medicinske in biotehniške vede. Številne, zlasti humanistične vede so raziskavam dediščine podredile večino svojih znanstvenoraziskovalnih ciljev in jim prilagodile ves znanstveni aparat, druge pa poleg pregleda zgodovine lastnega razvoja sodelujejo predvsem pri analizah sestavin in lastnosti gradiv dediščine, kar je pomemben predmet in cilj varstvenih prizadevanj.

V nekaterih institucionalnih okoljih je varstvo dediščine koncipirano izrazito interdisciplinarno, saj samo ena stroka že dolgo ne more izpolniti vseh varstvenih nalog. Med tako organizirane sodi konservatorstvo oziroma spomeniško varstvo, kot s starim in z nadvse praktičnim izrazom ponavadi označujemo varstvo stavb in naprav. Zaradi različnih varstvenih oblik, modelov, metod in tehnik dela ter zahtevnosti in raznovrstnosti opravil so v konservatorstvu že desetletja zastopani arheologija, etnologija, umetnostna zgodovina, zgodovina, geografija, arhitektura, urejanje krajine in biologija, zaradi

zahtevnosti nalog pa vse pogostejše tudi gradbeništvo, kemija, geologija, geodezija, vodarstvo, gozdarstvo, lesarstvo, mehanika, računalništvo in druga strokovna področja. Dejavnost je že tako razvejana, da si brez njihovega sodelovanja uspešnega varstva ni mogoče več niti zamisliti.

Sodelovanje v interdisciplinarno koncipiranih delovnih skupinah je v spomeniškem varstvu ustaljena praksa že nekaj desetletij in je morda bolj razvita kot v marsikaterem drugem delovnem okolju. A se tudi tu še marsikje in marsikdaj srečujejo s priljubljenim »vrtičkarstvom«² posameznih strok. Temu so se med prvimi uprli prav etnologi, ki varstvo razumejo celostno in ne zgolj po preživelih delitvah nalog t. i. plastne teorije na visoko, srednjo in nižjo kulturo, ali celo po prav tako preživelih delitvah na matične in pomožne, manjvredne vede. Po teh delitvah naj bi na primer »gosposki«² umetnostni zgodovini pripadalo polje visoke in tu in tam še srednje plasti kulture, medtem ko naj bi bila etnologom prepuščena skrb za nižjo kulturo, to je predvsem za t. i. ljudsko stavbarstvo oziroma tiste vrste stavb in naprav, ki ustrezajo pomenskemu pojmu etnološka (etnografska) dediščina in spomeniki.

Takšna delitev dela načeloma ni povsem napačna, če izhajamo s stališča, da ni pomembno kaj, temveč kako raziskujemo. Za razvoj konservatorstva je temeljna ovira stanje, ko se posameznim strokam še vedno dopušča branjenje lastnih ograd, čeprav sodobna varstvena doktrina vse bolj upošteva načela celostnega obravnavanja dediščine. Etnologija je s svojega zornega kota tej problematiki nedvomno kos, kar je nekajkrat

¹ <http://www.arrs.gov.si/sl/>, 17. 2. 2008.

² Izraz je menda prvi uporabil kulturni antropolog Miha Zadnikar. Za to krilatico, ki ponazarja razmere v spomeniškem varstvu, mu topla hvala.

* Dr. Vito Hazler, univ. dipl. etnol. in umetn. zgod., izredni profesor na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1000 Ljubljana, Zavetiška 5. E-naslov: vito.hazler@email.si

že dokazala,³ zato je sposobna predstavljati svoje vrednostne ocene tudi o gradovih, cerkvah, mestnih in trških hišah, ravnanjih in odnosih ljudi do bivalnega in naravnega okolja, regionalnih in pokrajinskih pripadnostih in še marsičem. Njena udeležba na področju konservatorstva je nadvse pomembna, saj prispeva k oblikovanju in razumevanju doktrine varstva, ki je danes vsebinsko mnogo bolj razširjeno kot pred desetletji.

Seveda skušajo nekateri konkurenti etnologov na področju interpretacije stavbne dediščine polje delovanja etnologov omejiti in »deetnologizirati«, ga usmeriti sebi v prid in statusno opredeliti z bolj atraktivnimi izrazi, kot so vernakularna, anonimna, tradicionalna in identitetna arhitektura ali stavbarstvo podeželja. Morda so ti poskusi povezani tudi z načelnim izgubljanjem etnološke (etnografske) avtoritete na »klasičnem« polju njenega delovanja, torej na področju t. i. ljudske kulture, ki se sramežljivo želi otresti tradicionalnih ljudskokulturnih spon in pognati korenine v polju vsemočnega pojasnjevanja o vsem. S tem si interpreti podeželja, tradicije in identitet vse bolj prisvajajo nekoč permanentno delovno področje etnologov in poudarjajo predvsem svoje vidike prepoznavanja in vrednotenja. Takšno, zgolj tehnično razumevanje kulture in »sistemsko« izločanje nekaterih njenih sestavin vodi le v dvome, nerazumevanje, poenostavljanje in ustvarjanje novih (pol)resnic in pojmov, ki so etnološkim interpretacijam povsem tuje, saj ne razumejo kulture v vseh razsežnostih življenja.

Ena največjih prednosti in priložnosti etnologije na področju razvoja doktrine varstva je usposobljenost prepoznavanja in vrednotenja tudi tistih kulturnih pojavov, ki nimajo izrazitih likovnih in estetskih lastnosti in značilnosti. Etnologija je s svojimi metodološkimi izhodišči usposobljena preseči avtorske, razvojne in topološke ravni meril, ki so še vedno del uradnega pravnega varstva.⁴ Za etnologue je obvladanje pomena zgodovinskopričevalnih, prostorskih, socialnih, likovnih, gradbenorazvojnih in funkcionalnih razsežnosti pojavov ključno za prepoznavanje in vrednotenje dediščine, kar so potrdile natančne evalvacije varstvenih prizadevanj. Etnologi s svojimi vidiki vrednotenja bistveno širijo in poglobljajo polje varstva ter zato omogočajo zaščito likovno in estetsko manj atraktivnih sestavin kulture, ki bi bile brez etnološkega deleža sicer prezrte. In ko smo pred leti dobili nalogo prepoznati in ovrednotiti kulturo in način življenja več rodov družin, ki so se rojevale, živele in umirale na popolnem robu »purgerskega« Kozjega, v mrzli, vedno vlažni in bolj ali manj temačni soteski Bistrega grabna, so nam prav ta izrazito etnološka me-

rila omogočila ovrednotenje in obnovo skromnega in »anonimnega« doma mlinarja, žagarja, kleparja in mizarja, torej okolja, kjer so se rojevali sindikalni funkcionarji, domoljubni gasilci, učenjaki in povsem vsakdanje gospodinje.

Imeniten trg Kozje je ob upoštevanju etnoloških vidikov vrednotenja z obnovo domačije »Pri špenglerju«, danes uradno imenovane Kroflnov mlin, pridobil popolnejšo podobo izjemno pisane socialne razdrobljenosti večinoma nekmečkega prebivalstva. S Kroflnovim mlinom je trg Kozje obdržal še en pomemben kulturni spomenik, ki ga niso obnovili le zaradi njegovih likovnih in oblikovnih posebnosti, temveč predvsem zaradi možnosti predstavitve stoletnega življenja v okolju vsakdanjosti, vpetega v okvir skromnih bivalnih in gmotnih razmer, ki so trajale vse tja do leta 1996, ko je ugasnilo življenje zadnji stalno živeči lastnici na domačiji »Pri špenglerju«.⁵

Izbor modela prenove in celostne predstavitve domače »Pri špenglerju«, kulturnega spomenika Kroflnov mlin, Kozje 5

Vpis domačije na seznam kulturnih spomenikov in priprave na obnovo

Predmet raziskav in varstvenih ukrepov spomeniškovarstvenih strokovnjakov so praviloma stavbe in naprave, ki so del poselitvenega prostora. Po veljavni spomeniškovarstveni zakonodaji morajo biti vpisane v register dediščine in spomenikov, od leta 1981 pa najpomembnejše razglašene za kulturni spomenik.

Vpisi v registre so zahtevni delovni postopki, saj terjajo temeljite predhodne raziskave, zbiranje in preverjanje najrazličnejših podatkov, delo na terenu, obravnavo literature in predvsem zbiranje podatkov med lastniki in uporabniki stavb in naprav. Večinoma je delo sistematično razdeljeno po občinah, ki po pridobitvi spomeniškovarstvene dokumentacije pripravijo pravne podlage za razglasitev odbranih delov dediščine za kulturne spomenike.

Takšen postopek je bilo treba speljati tudi za domačijo »Pri špenglerju« v Bistrem grabnu na robu trškega jedra Kozje. Občinski svet občine Kozje je leta 1997 sprejel Odlok o razglasitvi Kroflnovega mlina za kulturni spomenik⁶ in s tem so bili izpolnjeni vsi pogoji za začetek prenove. Postopek razglasitve je bil izjemno kratek, saj so zanimanje za obnovo pokazali lastnik, Občina in Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje.

Zavod je prostorski in vsebinski pomen domačije prvič evidentiral leta 1983, ko so ponovno nastajali razširjeni sezname kulturne dediščine za takratno občino Šmarje pri Jelšah,⁷ nato

3 Gorazd Makarovič, Pričevanja romanskega gradu Gamberka o stanovanjski kulturi. *Varstvo spomenikov* 30 (1988), 125–162; Gorazd Makarovič, Grad Vodriž – spomenik zgodnjegotske viteške stanovanjske kulture. *Etnolog* let. 1, št. 52 (1991), 30–80.

4 Gl. Pravilnik o metodologiji za ocenjevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti (Ur. l. RS, št. 24/1992). Ta pravilnik bi bilo treba nadomestiti z ustreznijšim, kjer bi bili upoštevani tudi etnološki vidiki vrednotenja. Zato je prav zaradi neživljenjskih in neuporabnih meril, ki izhajajo iz meril za vpis v seznam svetovne dediščine (sic!), delo etnologov pod takšnimi pogoji zelo omejeno.

5 Vsem tem življenjskim zgodbam je namenjena razstava z naslovom Pri špenglerju, ki jo je pripravil na domačiji rojeni profesor v pokouju Slavko Kremenšek ob pomoči upokojene fotografije Vladke Kobal.

6 Ur. l. RS, št. 65/97.

7 Prvi tak seznam je pripravil Ivan Sedej. Gl.: Ivan Sedej, *Etnološki spomeniki na območju občine Šmarje pri Jelšah* (Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije, 1974; Topografsko gradivo). Kroflnov mlin tako kot drugi mlinci ob porečju Bistrice v njej ni omenjen.

pa je dokumentacijo postopoma zbiral vse tja do razglasitve. Zelo pomemben je bil podatek, da je na tem mestu nekoč stal grajski mlin, kjer se je tudi po prenosu lastništva v zasebno last v začetku 19. stoletja obdržala mlinarska dejavnost in obstala vse tja do začetka šestdesetih let 20. stoletja. Toda s podrobnejšimi raziskavami, ki jih je z zornega kota življenja in gospodarskega prizadevanja opravil na domačiji rojeni Slavko Kremenšek, se je pomen Kroflnovega mlina vse bolj krepil še z drugih zornih kotov. Analize pisnih virov, slikovnega in grafičnega gradiva so se namreč močno ujemale s predpostavkami in z analizami, ki jih je z zornega kota razvoja domačije in njenih stavb opravil odgovorni konservator. Zato ni bilo težko najti skupnega jezika in pripravljenosti vseh zainteresiranih za razglasitev domačije za kulturni spomenik in končno tudi volje za začetek njene fizične prenove.

Leta 1996 je umrla zadnja na domačiji stalno živeča lastnica in to je bila priložnost, da spomeniškovarstvena služba na »parnas spomenikov«⁸ uvrsti tudi povsem vsakdanjo domačijo in predstavi bivalno kulturo obrtniško-delavske družine z obrobja »purgerskega«⁹ Kozjega.⁹ Takšnih primerov v slovenski in tudi tuji spomeniškovarstveni praksi ni prav veliko, zato je bil izziv toliko večji. Z močjo etnoloških argumentov je bilo treba prepričati državno in občinsko uradništvo, da je tudi Kroflnov mlin pomemben kulturni spomenik in po tem statusu povsem enakovreden kateremukoli drugemu spomeniku. Nazadnje so bila prizadevanja uspešna, saj je Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo tri leta zapored odobrila glavno finančno sredstvo, ki so bila spodbuda za sofinanciranje spomeniškovarstvene akcije iz občinskih in družinskih virov.

Pregled prostorskega in vsebinskega razvoja domačije

Iz raziskave »omenjene domačije in še zlasti rodovin, ki so bile z njo v dveh preteklih stoletjih v večji ali manjši zvezi«,¹⁰ predstavljene v obliki razstave,¹¹ je mogoče povzeti dejstva, ki se dokaj ujemajo s konservatorsko analizo prostorskega, časovnega, socialnega, likovnega, gradbenega in funkcionalnega razvoja domačije.¹² Iz obdelanih virov izvemo, da sta bila grajska žaga in mlin pod njo¹³ do leta 1815 last kozjanske-

ga trgovca Johanna Antona Schmidta, ki ju je tega leta prodal Francu Vovku, podložniku kozjanskega gospostva.¹⁴

Grafična mapa franciscejskega katastra izkazuje, da so domačijo leta 1825 sestavljala tri poslopja, in sicer: hiša z mlinom, gospodarsko poslopje in vodna žaga. Stala so ob desnem bregu potoka Bistri graben, v gruči, na razmeroma ozki polici pod pečinami Kozjaka. Nekaj let (desetletje?) pozneje je novi lastnik Vovk hišo v bivalnem delu podaljšal, kar je razvidno iz dodane šrafure na grafični mapi. Iz »kupne pogodbe, sklenjene 26. januarja 1843. leta med Francem Voukom, mlinarskim mojstrom v Kozjem, in imetnikom kozjanskega gospostva Johannom Eduardom Sekollom«¹⁵ pa izvemo, da je Vovk domačijo razširil s postavitvijo hleva na manjšem kupljenem zemljišču na levem bregu potoka, »med cesto v Bistri graben in skalami pobočja Starega gradu«.¹⁶ Takšno zasnovo je domačija obdržala tudi po spremembi lastništva leta 1874, ko je domačijo kupil Mihael Feltrin, klepar v Kozjem, po rodu iz Šentviške Gore.¹⁷

Mihael Feltrin domačije ni bistveno preurejal. Ohranil je mlin s hišo v obsegu, kot jo poznamo danes, gospodarsko poslopje, žago in hlev čez potok. Žago je verjetno ob koncu 19. stoletja opustila šele družina Mihaelove nečakinje Marjane, ki se je poročila s tesarjem Antonom Kroflom iz bližnjega Podrebra. Marjana je bila izučena kleparske (špenglerske) obrti. Odkupila je »stričevo posest in se po poroki bolj posvetila delu v mlinu«. Naporno in manj donosno delo na žagi v zelo utesnjeni soteski Bistrega grabna so nadomestile druge dejavnosti, a spomin na žago je med starejšimi domačini še vedno živ.

Sondažne raziskave stavbne substance pred in med obnovo so leta 1998 pokazale, da je hiša z mlinom prvotno obsegala le dva približno enaka prostora, in sicer po nivoju tal nižji mlinski prostor in za približno 60 cm višje enoprostorno bivališče. Ob izkopu nasutja v bivalnem delu so se namreč razkrili temelji ožjega severovzhodnega pročelja, ki so približno po sredi prečkali sedanj »hišo« s krušno pečjo. V mlinskem prostoru je ohranjena odprtina kurišča v prvotno krušno peč, ki zaradi višjega nivoja tal v bivalnem prostoru ni imela značilnega podstavka (stola), ampak so bile pečnice postavljene le za dobro ped od tal. Podobna namestitvev kurišča in postavitev krušne peči v višji bivalni prostor je v porečju reke Bistrice dokumentirana še pri Kukovičevem mlinu, Podsreda 3, in v podrtem Živičevem mlinu, Trebče 45, kjer je bil nivo tal v bivalnem delu 70 cm višji kot v mlinskem.¹⁸

8 Zanesen izraz, ki so ga v spomeniškovarstvenih besedilih uporabljali še v 70. letih 20. stoletja (npr. Marjan Zadnikar).

9 Kakšne so bile v preteklosti v Kozjem razsežnosti socialnih in poklicnih razmerij, se je pisec tega sestavka poučil neposredno med »razseljenimi Kozjani«, 7. 5. 2000, na kosilu v »gostišču Pri ribniku«, ko so po jedi, v prostem predstavitvenem pogovoru, predvsem preživeli izbranci »purgerskih avtoritet« drug drugemu dokazovali svojo rodbinsko imenitnost. Take izvrstne predstave ne kaže zamuditi, zato sem kolegu Kremenšku zanj iz srca hvaležen, saj bi verjetno nikoli ne uspel v uri in pol ob kakih drugih družabnih srečanjih ali ob stikih s posamezniki zbrati toliko poučnih podatkov z metodo »opazovanja z udeležbo«, kot mi je bilo to omogočeno na kosilu v »gostišču Pri ribniku« v Kozjem.

10 Besedilo s prvega panoja razstave Pri špenglerju.

11 Razstava na panojih je del stalne Muzejske zbirke Kroflnov mlin.

12 Prav omenjena raziskava domačije in rodovin potrjuje izjemen pomen uporabe vseh razpoložljivih virov pri načrtovanju in izbiranju prenovitvenih smernic vsakega kulturnega spomenika.

13 Gl.: Janko Orožen, *Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi v ljudskem izročilu* (Celje: samozaložba, 1936).

14 Besedilo drugega panoja razstave Pri špenglerju – povzetek vsebine prevoda kopije kupoprodajne pogodbe.

15 Besedilo drugega panoja.

16 Prav tam.

17 Besedilo četrtega panoja.

18 Tehnični posnetek Živičevega mlina, Trebče 45, oktober 1974 (Arhiv Zavoda za kulturno dediščino Slovenije, območna enota Celje). To je konstrukcijska posebnost omenjenih treh mlinsko-stanovanjskih stavb, namenjena ohranjanju suhih bivalnih prostorov, kadar je mlin zajela poplava. Te pomembne posebnosti, ki je bila domnevno uporabljena predvsem pri mlinih ob hitro tekočih in občasno hudourniških vodah, niso imeli vsi mlini v porečju Bistrice, kar dokazuje npr. Levstikov mlin, Podsreda 74, kjer so poznali drugačno obliko reševanja pred poplavami. Levstikov mlin ima v mlinskem in bivalnem delu približno enak nivo tal.

Črna kuhinja.

Foto: Vito Hazler, 1. 3. 2008

Notranja oprema v »hiši«.

Foto: Vito Hazler, 1. 3. 2008

Verjetno je dvoprostorno zasnovo hiša z mlinom obdržala do tridesetih let 19. stoletja, ko je Franc Vovk stavbo podaljšal in ji dal današnjo prostorsko razporeditev. Nespremenjen je ostal mlinski prostor, v povečanem bivalnem delu pa so pridobili vsaj dva prostora: veliko črno kuhinjo in bivalno »hišo« s krušno pečjo, ki so jo kurili iz kuhinje. Staro kurišče v mlinskem prostoru so zazidali. Približno v istem času je stavba dobila fasadni plašč s členitvijo v malti; okna so obdale maltne obrobe z značilnimi klasicističnimi cofki, fasadna polja so delili pilastri, mejni in strešni zidci.¹⁹ Domnevno so takrat uredili tudi sobo na podstrešju (t. i. »dahcimer«), ki je imela dostop po lesenih stopnicah iz mlinskega prostora. Reprezentančno pročelje proti trgu je poudarila še baročno stilizirana kartuša, kjer naj bi bila narisana letnica omenjene obnove, vendar je sondiranje beležev leta 1998 ni potrdilo.

Franc Vovk je med ljudmi veljal za premožnega človeka, a je po izročilu s kartanjem nepremišljeno zaigral vso posest. Zato je bil prisiljen prodati domačijo z mlinom (takrat Kozje 29) kleparju Mihaelu Feltrinu, ki je kmalu po nakupu zamenjal lesen zunanji vhod v kuhinjo z novim in na podboje vrezal letnico 1874.

Predvidoma se je nadaljnjih posodobitev bivališča lotila šele podjetna Marjana z možem Antonom Krofom. Zagospodarila je na domačiji, ki se je zaradi njenega kleparskega poklica prijelo ime »Pri špenglerju«. Ker ne obstajajo drugi viri, kot so pripovedne ocene še živčih sorodnikov, naj bi Kroflov nadaljnji obnovitveni poseg izvedli v letih pred prvo svetovno vojno, ko so del črne kuhinje na potočni strani preuredili v belo, del ob zunanjem vhodu pa je ostal še naprej črn. Bela kuhinja je dobila novi zidan štedilnik, ki se je le z manjšimi izboljšavami ohranil do danes. Sodeč po izvedbi lesenega opaža so bistveno pozneje predelili črni del na zelo zmanjša-

no črno kuhinjo in vhodno vežo (»loupce«); domnevno je opaž pred drugo svetovno vojno izdelal Marjanin sin Stanko, ki je takrat prevzel mlinarsko obrt in je bil večš mizarskih del.

Sredi petdesetih let 20. stoletja so Kroflov zadnjič gradbeno preuredili hišo z mlinom. V bivalnem delu so odstranili tri klasicistično oblikovana okna in vgradili dve veliki dvodelni okni, domnevno odstranili čope na strehi in v »hiši« podrl krušno peč. Leta 1961 je Stanko Krof dokončno opustil mlinarsko obrt in se redno zaposlil v obratu tekstilne tovarne »Metka« Celje²⁰ v bližnji graščinski stavbi. Ker je približno v istem času tovarnjak podrl leseno mizarsko delavnico, ki je stala na levem bregu potoka Bistri graben na mestu nekdanjega hleva, je priložnostno mizarjenje nadaljeval v opuščnem mlinu. S temi preureditvami so Kroflov preurejanje domačije bolj ali manj končali. Opravljali so le redna vzdrževalna dela in v takšni podobi se je domačija, ki sta jo po letu 1961 sestavljala le še hiša z mlinskim prostorom in gospodarsko poslopje, obdržala do avgusta 1998, ko so stekle priprave na njeno celostno spomeniškovarstveno prenovu.

Koncept prenove

Koncept prenove določenega kulturnega spomenika se razvija po zamislih spomeniškovarstvenih strokovnjakov, največkrat odgovornega konservatorja, ki osnutek predstavi lastniku, sodelavcem, projektantu, predstavnikom lokalnih oblasti in drugi zainteresirani javnosti. V primeru Kroflovega mlina je konservator predlagal predstavitev podobe iz leta 1996, ko se je pretrgala stalna naselitev domačije. S tem časovnim rezom – modelom »plomba«, ²¹ so želeli predstaviti podobo domačije z vsemi njenimi dobrimi in manj uspešnimi preureditvami in bivalno kulturo obrtnika in delavca z vsemi sodobnimi pritklinami, kot so npr. televizor, pralni stroj, plastično okrasje, številni drobni predmeti, stensko okrasje,

Ob poplavi so se stanovalci iz bivalne »hiše« varno umaknili skozi odprtino v stropu nad krušno pečjo in nato čez podstrešje in most na brežino nad mlinom.

¹⁹ Vsa navedena fasadna členitev ni mogla nastati leta 1874, ko na domačiji zagospodarijo Feltrinovi, saj likovno nikakor ne sodi v drugo, temveč prvo polovico 19. stoletja.

²⁰ Besedilo dvanajstega panoja razstave Pri špenglerju.

²¹ Povzetek besedila Spomeniškovarstvene ocene domačije »Kozje 5 – Kroflov mlin«, ki je bila strokovna podlaga za razglasitev domačije za kulturni spomenik. Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje.

Kroflov mlin okrog leta 1960.

Foto: Erna Kremenšek

Podoba osrednje hiše z nekdanjim mlinom.

Foto: Vito Hazler, februar 2008

slika maršala Tita, skratka vse, kar se je v več desetletjih do leta 1996 nabralo kot oprema, posodje, jedilni pribori, posteljnina, spominki in okrasje. S tem predlogom so se strinjali vsi, tako lastnik, konservatorjevi sodelavci kot sofinancerji. Izbrano je bilo temeljno določilo, da se stavba v bistvu samo konzervira in čim manj restavrira, da se v bivalnem pritličju prikaže bivalna kultura Kroflove družine kot stalna ambientalna muzejska zbirka in da se nekdanji mlinski prostor preuredi za seminarsko-galerijsko dejavnost, da se na mlinski strani prizidajo stopnice in stranišče ter da se podstrešje v celoti preuredi v stanovanje.

Lastnik Edi Krofl je Občini Kozje ponudil »v zakup stanovanjsko-mlinsko stavbo, gospodarsko poslopje in funkcionalno zemljišče, na katerem stoji domačija Kozje 5«. ²² Predlagal je ločitev javnega muzejskega dela od zasebnega in si je za uporabo pridržal »t. i. 'dahcimer' in podstrešni prostor nad nekdanjim mlinom, v bodočem prizidku pa stopnišče in nadstropni del prizidka, v katerem bodo zasebne sanitarije«. ²³

Po dogovoru je pritličje v celoti pridobilo javni, podstrešje pa ohranilo zasebni značaj. Vlogo javnega prostora so deloma namenili tudi funkcionalnemu zemljišču in delu gospodarskega poslopja, kjer bi po obnovi uredili prostore za prikaz kleparske delavnice in izseke iz bivalne kulture – na podu so predvideli rekonstrukcijo nekdanjega »dahcimra« s hiše, ki so ga Kroflovi in Kremenškovi v šali imenovali porodnišnica.

V smislu teh programskih usmeritev obnove in prezentacije so bili izdelani tudi vsi aproksimativni in projektantski predračuni, ki jih je v prvi stopnji načrtovanja prenove izdelal projektant in odgovorni nadzornik del. ²⁴

Prenova

Leta 1997 je celjski Zavod na podlagi občinskega odloka o razglasitvi in pripravljene konservatorske dokumentacije prijavil Kroflov mlin na razpis Ministrstva za kulturo RS za sofinanciranje obnovitvenih akcij v letu 1998. Prijava je bila uspešna in po pridobitvi vseh načrtov, pogojev, soglasij in dovoljenj od varstvenih in upravnih ustanov ter potrditvi cenovno najugodnejšega izvajalca ²⁵ so bili podani vsi pogoji za začetek prenove. Na pobudo Zavoda se je formirala delovna skupina, ki so jo sestavljali odgovorni konservator, konservatorjev tehnični sodelavec, projektant in nadzornik gradbenih del, lastnik, lastnikov sofinancer in vodja gradbišča. Skupina je odločala o vseh vprašanih prenove in v koledarskih štirih letih ²⁶ se je formalno sestala več kot dvajsetkrat. Poleg grad-

²⁵ Izbiranje izvajalcev za obnovo kulturnih spomenikov izključno na podlagi cenovno najugodnejše ponudbe je velika neumnost. Številni primeri potrjujejo, da so najcenejši ponudniki praviloma najdražji, saj niso večji obnovitvenih postopkov, zato se obnova dejansko draži. Zaradi neznanja se povečuje obseg popravil, kajti z neprestanim nadziranjem in učenjem izvajalcev se ne draži samo njihova enota dela, temveč tudi delo nadzornikov, projektantov in konservatorjev, prizadet pa je tudi lastnik, saj se bistveno podaljša rok obnove. Te stroške preračunavajo le redki. Avtor sestavka je v preteklosti nekajkrat uveljavljal takšno povečanje stroškov tako, da izvajalcem del ni podpisal obračunskih situacij vse dotlej, dokler niso opravili dodatnih del v vrednosti konservatorjevih dodatnih stroškov (urne postavke, kilometrina). Izbrane izvajalce je podpisani na to možnost »sponzoriranja« opozoril že pred začetkom obnovitvenih del oziroma med praktičnim preverjanjem njihovih referenc. Pomene referenc, ki bi naj v postopkih prenove dediščine izkazovale predvsem obvladovanje historičnih tehnologij, izvajalci največkrat razumejo v pomenu kakovostne zidave, priprav podaljšanih malt, polaganja keramičnih ploščic, montiranja straniščnih školjk in tako naprej. Zdi se, da takšno razumevanje zadostuje tudi državnim uradnikom in politikom, ki se ob vsečem programu vsesplošnega varčevanja ne zavedajo, da najcenejša ponudba le redko vodi tudi v najcenejšo realizacijo. Žal pri nas dosežkov spomeniškovarstvenih akcij še nihče ne evalvira s celostnega strokovnega in cenovnega zornega kota – važnejša so zgolj finančna in strokovna poročila, skratka računovodsko-knjigovodski red!

²⁶ Obnove naj bi potekale v najugodnejših letnih obdobjih, spomladi in jeseni. Zima ni ugodna zaradi zmrzali in počasnega sušenja določenih materialov, prav tako ne poletje, ker se nekatere vgrajene sestavine (npr.

²² Dr. Slavko Kremenšek, Kroflov mlin (Stanje, problemi, predlogi, rešitve). Ljubljana, 4 maj 1998, 2 (tipkopis). Zasebni arhiv V. Hazler.

²³ Isti, prav tam.

²⁴ To področje je ves čas pokrival inž. gr. Milan Kremenšek.

bene prenove je vzporedno potekalo še reševanje vsebinskih vprašanj, povezanih s prihodnjo namembnostjo prenovljenega kulturnega spomenika.²⁷

Prenova stavbnih spomenikov poteka podobno kot vse druge gradbene obnove in mora upoštevati gradbeniška, spomeniškovarstvena in druga pravna določila. V primeru Krofhnovega mlina je zaporedje določal konservatorski program, načrt obnove in sklepi delovne skupine, ki se je redno sestajala neposredno na gradbišču. Po podpisu pogodbe o financiranju²⁸ in pogodbe z izvajalcem del²⁹ so 26. avgusta 1998 stekla obnovitvena dela, ki so sporadično potekala vse do leta 2000. A ker je sestavek namenjen predvsem predstavitvi načinov konservatorskega dela etnologov in javnosti večinoma nepoznatih postopkov prenove, je v nadaljevanju obnova domačije faktografsko predstavljena po letnem zaporedju.

Leto 1998

Pred začetkom prenovitvenih del je lastnik izpraznil vso notranjo opremo stanovanjsko-mlinske stavbe in jo večinoma deponiral na sosednje gospodarsko poslopje. Nato so pod nadzorom odgovornega konservatorja izvedli prve sondažne raziskave ometov, stropov in stavbnega pohištva. Izkazalo se je, da je stavba v bistveno slabšem gradbenem stanju, kot so kazale prve ocene, zato je konservator³⁰ preusmeril programski potek prenove v bolj radikalno smer, ki je bistveno okrepila dediščinsko in gradbeno vrednost domačije. Izjemna vlaga

ometi) sušijo prehitro in neenakomerno.

27 Na pobudo S. Kremenška je bila leta 1999 ustanovljena »iniciativna skupina za obnovo in ureditev Muzejske zbirke Krofhnov mlin«, ki so jo sestavljali predstavniki družin Krofi in Kremenšek, trenutni župan občine Kozje (od začetkov obnove do danes so sodelovali trije), etnologinja Jasna Sok in odgovorni konservator. Člani skupine (odbora) so pripravljali program dejavnosti po obnovi in zbirali podatke o življenju v mlinu in trgu Kozje. Posebej dejaven je bil S. Kremenšek, ki je v letih od 2000 do 2007 ob pomoči Vladke Kobal pripravil več odmevnih razstav (obnova, pomembne osebnosti Kozjega, Pri špenglerju, stalna zbirka kleparskega orodja in izdelkov, Odpor Kozje 1941–1942 idr.).

28 Med 10. in 19. avgustom 1998 so pogodbo podpisali Uprava RS za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo RS, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje, Občina Kozje, lastnik Edvard Krofi in lastnikov sofinancer Slavko Kremenšek. Pogodba »o izvedbi akcije v skladu z republiškim programom kulture za leto 1998« je predvidevala predračunsko »vrednost te akcije ... 2.125.000,00 SIT«, s tem, da se je Uprava obvezala, »da bo za realizacijo te akcije prispevala 80-odstotni delež iz državnega proračuna v višini 1.700.000,00 SIT, kot nepovratna sredstva, ki bremenijo proračunsko postavko **8594 – Spomeniki**«.

29 Med 5. in 20. avgustom 1998 je bila pripravljena in podpisana pogodba treh investitorjev z izbranim izvajalcem del IPI d. d., Zdraviliški trg 13, Rogaška Slatina. Predračunska vrednost izvajalca je znašala 4.280.063,00 SIT; finančno se je porazdelila na podpisnike, to je izvajalce pogodbe, in sicer – ZVNKD Celje: 1.700.000,00 SIT (39,7 odstotka) (za prenovno spomeniškega dela) – Občina Kozje: 425.000,00 SIT (9,9 odstotka) (za prenovno spomeniškega dela) – Slavko Kremenšek: 2.155.063,00 SIT (50,4 odstotka) (za ureditev podstrešnega stanovanja in prenovo) – Po dogovoru E. Kroflla s S. Kremenškom z dne 9. marca 1998 je S. Kremenšek prevzel sofinancerske obveznosti obnove Krofhnovega mlina, zlasti bivalnega podstrešja, in si je po določilih druge pogodbe pridobil pravico doživljenjske uporabe stanovanja na podstrešju hiše in drugih delov domačije.

30 Vse so bile potrjene v soglasju z delovno skupino.

in dotrajanost ometov, stropov, stavbnega pohištva in ostrešja so prisilile nosilce prenove, da pristanejo na odstranitev dveh dvodelnih oken v »hiši«, ostrešja, stropov in podnic ter na odbijanje ometov na zunanjsčini in v notranjsčini.

Med drugim so se pokazale vse slabosti zadnje obnove iz srede petdesetih let 20. stoletja, ko so z vgraditvijo velikih dvodelnih oken močno omajali trdnost stavbe. Zato ni bila več mogoča obnova po modelu »plomba«, saj bi se brez vgraditve obodnih vezi in armiranobetonske plošče stavba podrla sama od sebe. Najprej je bilo treba v celoti razkriti ostrešje, odstraniti preperle stropne, vgraditi ploščo, utrditi star dimnik, z ognjem ožgati plesnivo ostenje in injektirati zidove. Ob odstranjevanju talnega nasutja v »hiši« in kuhinji se je razkrila prvotna zasnova enoprostornega bivališča. Sondiranja sten so potrdila ležišča nekdanjih treh klasicističnih oken s spodnjimi in parapetnimi policami in mesto prvotne vgradnje lesene zidne omarice. Do konca sezone je izvajalec pozidal prizidek ob mlinskem prostoru, izravnal dvorišče, vgradil novo ostrešje,³¹ dvokapno streho z rekonstruiranimi čopoma prekril s starim opečnim zareznikom, grobo ometal zidove, položil podložne betone, vgradil tri klasicistična okna v »hiši«, grobo napeljal vodovod in elektriko in na kapeh montiral pocinkane žlebove.

Leto 1999

V prvih mesecih leta so potekala predvsem zaključna zidarska dela, ki jih zaradi hude zime 1998/99 jeseni 1999 ni bilo mogoče dokončati. V ta obseg so sodila tudi popravila slabo ometanih sten. Na podlagi nove pogodbe³² in aneksa k stari gradbeni pogodbi³³ so se nadaljevala naslednja dela: rekonstrukcija okrasnega kroga na stropu v »hiši«, rekonstrukcija klasicistične fasadne členitve s pilastri in obrobami oken s cofki, vgraditev lesenega stropa v mlinskem prostoru, obložitve prizidka z opažem iz desk,³⁴ pozidava greznice, napeljava

31 Prvotna strešna konstrukcija ni znana. Na novo je bila izvedena konstrukcija trapezastega povezja, ki jo je projektiral nadzornik del. Ker je podstrešje v celoti preurejeno v stanovanje, je strešna konstrukcija vidna le na nekaterih mestih.

32 Med 26. aprilom in 6. majem 1999 je bila podpisana Pogodba o izvedbi akcije v skladu z republiškim programom za leto 1999. Podpisali so jo Uprava RS za kulturno dediščino MK (kot uprava), Edvard Krofi (kot izvajalec), Občina Kozje (kot sofinancer) in Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine (kot zavod). Prijavljena predračunska vrednost akcije je bila 4.375.000,00 SIT. Uprava se je obvezala, da bo za realizacijo akcije prispevala 80-odstotni delež iz državnega proračuna v višini 3.500.000,00 SIT. Drugi 20-odstotni delež ali 875.000,00 SIT je po določilih te pogodbe zagotovila Občina Kozje.

33 Dne 3. 5. 1999 so aneks k gradbeni pogodbi št. G – 09/98 podpisali Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje (v imenu Uprave RS za KD), Občina Kozje in Slavko Kremenšek. Predračunska vrednost pogodbe je znašala 5.250.000,00 SIT. Denar so prispevali: – ZVNKD Celje: 3.500.000,00 SIT (za prenovno spomeniškega dela) – Občina Kozje: 875.000,00 SIT (za prenovno spomeniškega dela) – Slavko Kremenšek: 875.000,00 SIT (za ureditev podstrešnega stanovanja in prenovo).

34 Gradnja prizidka v podaljšku mlinskega prostora je bil radikalen poseg, a ga je odgovorni konservator upravičil z utemeljitvijo, da je do leta 1961 na istem mestu stal leseni svinjak. Po odstranitvi mlinskega mehanizma je lastnik mlinski prostor preuredil v priročno mizarsko delavnico, zato je svinjak podrl in v ožjo JZ steno vzdikal veliko dvodelno okno.

kanalizacije in drenažnega jarka, pozidava kamnite škarpe in stopnic, tlakovanje dvorišča s kamnom, vgraditev kovanih okenskih mrež, vseh oken in vrat, popravilo obstoječega stavbnega pohištva idr. Pečar je popravil zidani štedilnik v kuhinji in pozidal krušno peč v »hiši«.³⁵

Pri snovanju končne podobe so bili nosilcem prenove pri ključnih zaključnih delih v pomoč nekdanji stanovalci Kroflove domačije. Po spominu in iz razpoložljivega slikovnega gradiva so pripovedno rekonstruirali podobo hiše, tehnično opremljenost in delovanje mlina, ureditev okolice, zunanjo zasaditev okrasnega grmičevja, podobo mostu čez potok, skratka obnova je potekala ob aktivni udeležbi lastnikov.³⁶

V začetku junija 1999 je območje Kozjega in Bistrega grabna prizadelo hudo neurje. Voda in mulj sta zalila okolico, prizidek in mlinski prostor Kroflnovega mlina. Poplava je povzročila precej škode, zlasti pa so se stene ponovno napojile z vlago; leseni opaž prizidka, stavbno pohištvo in strop v mlinskem prostoru so pričeli plesniti. Lastnik je poskušal plesen samostojno reševati po navodilih strokovnjakov Belinke, a se je videz lesa še poslabšal. V prostorih je zračna vlaga nekajkrat dosegla skoraj 100 odstotkov, kar je sprožalo neprijeten vonj in mokrenje sten. Prava rešitev je bila poznejša nabava izsuševalnega aparata, ki sedaj deluje skozi vse leto.

Leto 2000

Pred začetkom del je bila podpisana pogodba o sofinanciranju v skladu z republiškim programom.³⁷ V kuhinji, veliki sobi in mlinskem delu³⁸ so bile vgrajene smrekove podnice, ki so bile pred tem obdelane z žičnato krtačo, da se je videz novih desk približal starim, izrabljenim. V veži in črni kuhinji je bila po tleh položena opeka starega formata. Nadaljevala se je fina montaža elektrike, ki je bila zaradi pomanjkanja starih bakelitnih stikal končana šele naslednje leto.

Hiša je postopoma pridobivala zunanjo in notranjo podobo iz petdesetih let 20. stoletja. Po zaključku vseh gradbenih in

obrtniških del jeseni 2000 so študentje 3. in 4. letnika Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani sodelovali pri ponovnem nameščanju restavrirane notranje opreme. Izbran je bil načrt ambientalne muzejske postavitve, ki je najbolj primerno predstavil bivalno kulturo Kroflove družine do leta 1996. Tudi nekdanji mlinski oziroma po novem seminarsko-galerijski prostor je dobil novo opremo. To ni bil mlinski mehanizem, temveč panoji za občasne razstave. Prva razstava v prostoru, 7. maja 2000, je prikazala prvotno stanje domačije in potek prenovitvenih del.

Jeseni je stekla tudi obnova ob breg prislonjenega vrhkletnega gospodarskega poslopja, kjer so bili izvedeni predvsem nujni sanacijski posegi,³⁹ ki so se osredotočili na odstranitev prekomerne vlage, utrditev sten in stropov, namestitvi pocinkanih strešnih žlebov in vrsto drobnih popravil. Po obnovi je lastnik levi kletni prostor namenil hranjenju kurjave, v desnem pa sta Slavko Kremenšek in Vladka Kobal uredila pregledno kleparsko zbirko. Zaradi pomanjkanja sredstev ni bila realizirana zamisel o rekonstrukciji »dahcimra« na »podu«, zato so prostor namenili razstavi Pri špenglerju. Konec leta 2000 je bila končana akcija obnove kulturnega spomenika Kroflnov mlin.

Leto 2001 in pozneje

Zgodaj spomladi so stekle priprave na svečano odprtje prenovljenega kulturnega spomenika Kroflnov mlin. Inicijativna skupina (odbor) za obnovo Kroflnovega mlina je sodelovala pri natisu promocijske zloženke in svečanem odprtju stalne Muzejske zbirke Kroflnov mlin Kozje. Svečanega odprtja, 18. maja 2001, ob 17. uri popoldne, so se udeležili številni slovenski etnologi, domačini in gostje od vsepovsod.

Obnova Kroflnovega mlina je bila odmeven kulturni dogodek, ki je sprožil več drugih podobnih prenovitvenih posegov in prispeval k oživljanju domoznanskega zanimanja. Rezultat omenjenih prizadevanj je ustanovitev Muzejskega društva Kozje, ki je imel ustanovni občni zbor 8. junija 2002. Po dvajsetih dneh mu je sledil prvi redni sestanek izvršnega odbora in nato cela vrsta odmevnih prireditev, zlasti tematskih razstav o kulturnem, likovnem, političnem, vojnem, vojaškem in drugem življenju Kozjanov.⁴⁰ Delo društva nemoteno poteka že šesto leto in 1. februarja 2008 so v priljubljenem Motelu Ribnik pripravili nadvse obiskan občni zbor.

Mlin brez mlina

Prenovljen kulturni spomenik Kroflnov mlin, ki ima v svojem uradnem imenu celo besedo mlin, vzbuja upravičena pričakovanja, da mlinski mehanizmi ob Bistrem grabnu dejansko delujejo in da je oživljena mlinarska dejavnost. Zato se obiskovalci pogosto sprašujejo, čemu ime mlin, če mlina ni več? Teh in podobnih ocen in kritik so bili nosilci prenove, zlasti pa odgovorni konservator, deležni že na svečanem odprtju, kajti

35 Starih pečnic ni bilo mogoče dobiti in tudi podobe njihovega okrasja se nekdanji stanovalci niso več spominjali, zato so nosilci prenove izbrali pečnice pečarskega mojstra Felicijana iz Vojnika, ki je pred leti svoje izdelke prodajal tudi na kozjanskih sejmi.

36 Vrsto del, kot je npr. urejanje okolice, so lastnik in souporabniki domačije opravili sami. S. Kremenšek in V. Kobal sta npr. dvorišče vzorno tlakovala s kamnom. Vsako navedenih del je bilo opravljeno po skrbni analizi zbranih podatkov; navodila načina izvedbe je pripravil odgovorni konservator.

37 Pogodba o izvedbi akcije v skladu z republiškim programom kulture za leto 2000. Predračunska vrednost akcije je bila 5.625.000,00 SIT. Uprava RS za kulturno dediščino se je obvezala, da bo za realizacijo prispevala 80-odstotni delež »kot nepovratna sredstva, ki bremenijo proračunsko postavko 8594 – Spomeniki«. Delitev sredstev je bila sledeča: – Uprava RS za KD: 4.500.000,00 SIT ali 80 odstotkov (za obnovo spomeniškega dela) – Občina Kozje (kot sofinancer): 1.125.000,00 SIT ali 20 odstotkov (za obnovo spomeniškega dela) – Pogodbo sta podpisala tudi Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje (kot zavod) in Edvard Krofl (kot izvajalec). Ker je Krofl (dejansko je ta sredstva prispeval S. Kremenšek) svoj delež (3.728.200,00 SIT) poravnal že v letih 1998 in 1999, tokrat pogodbeno ni bil vključen v sofinanciranje.

38 Podnice v nekdanjem mlinskem prostoru so mizarji večinoma položili po dolžini hiše, le na mestu, kjer je nekoč stal mlinski mehanizem, so jih pritrdili povprek.

39 Predračunska vrednost obnove gospodarskega poslopja je bila 1.429.238,00 SIT.

40 Avtor vseh razstav je S. Kremenšek ob tehnični pomoči V. Kobal.

dejstva, da v mlinu ni več mlina, so več kot očitna. Zagotovo bi bil pomen prenovljene domačije »Pri špenglerju« mnogo večji, če bi mlin deloval, tako kot npr. delujeta Soržev mlin v Polžah pri Novi Cerkvi in Levstikov mlin v Podsredi, kjer je pri obnovi sodeloval isti konservator kot v Bistrem grabnu. Soržev in Levstikov mlin sta »zgodbi o uspehu«, saj so lastniki neprekinjeno ohranjali mlinarsko dejavnost vse do danes in uspešno tržijo vrsto mlevnih proizvodov. Dejavnost jima zagotavljajo tam stalno stanujoči lastniki, ki se preživljajo z mlinarstvom.

V primeru Kroflnovega mlina so možnosti oživitve mlinarstva skrajno omejene in v sedanjem času skorajda nemogoče. Rekonstrukcija mlinskega mehanizma in dejavnosti ne bi vzdržala resne strokovne kritike, saj so lastniki mlinarstvo opustili že pred skoraj pol stoletja in razen mlinskega prostora ni ohranjenih materialnih ostankov mlina. Zato je odgovorni konservator izbral simbolno predstavitev mlina, ki odseva le v nekaj ohranjenih predmetih (tehtnica, slika sv. Miklavža in nekaj drobnih detajlov), besedilih in slikovnem gradivu. Več pozornosti so zato deležni kleparska obrt, bivalna kultura in predstavitev tematskih raziskav. Vsekakor je Kroflnov mlin poučen primer konservatorskih dilem in odločitev za ali proti takšni spomeniškovarstveni predstavitvi in programu po modelu spremenjene namembnosti.⁴¹

Za Kroflnov mlin so nosilci prenove sprva tudi preverjali možnosti rekonstrukcije mlinskih mehanizmov, vključno s koriti, z dvema pogonskima kolesoma in s parom mlinskih kamnov. Vendar so jih stanje ohranjenosti spomenika in druge okoliščine odvrnile od teh namer iz sledečih razlogov:

1. Na Kroflov domačiji oziroma »Pri špenglerju« se je po opustitvi mlinarske obrti ohranilo zelo malo mlinarskih predmetov, orodja in skoraj nič mehanizmov. Še mlinski kamni, ki so pogosto simbolno in okrasno dopolnili takšnih okolij, so izginili; torej bi bila za ožvitev podobe mlina potrebna res popolna rekonstrukcija; mlinske mehanizme bi lahko rekonstruirali le po bledem spominu lastnika in sorodnikov.
2. Lastnik doslej ni pokazal zanimanja za ožvitev mlinarske dejavnosti, ker ne obvlada več mlinarskih veščin; z mlinarsko hišno obrtjo ni bil nikoli tesno povezan, saj je relativno zgodaj zapustil dom.
3. Na domačiji nihče več ne živi stalno; lastnik in uporabniki bivanjske pravice jo občasno obiskujejo le od pomladi do jeseni. Zato bi bilo težko uskladiti dejavnost morebitnih mlinarskih najemnikov in interese lastnikov.
4. Iz tehničnih vidikov ni nobenih ovir za rekonstrukcijo, toda zastavlja se vprašanje prenašanja analognih sestavin v

izvirno okolje, kar je v nasprotju s temelji varstvene doktrine – če je le mogoče, se v avtentičnem okolju varujejo le avtohtone kulturne sestavine.

5. Nosilci prenove nikakor niso pristali na scensko obliko prezentacije mlinskih mehanizmov, kot je npr. prikazana na folkloristično urejeni Trubarjevi domačiji v Rašci pri Velikih Laščah.
6. Ocene lokalnih kmetijskih strokovnjakov ne potrjujejo zanimanja kmetovalcev po povečani pridelavi žit in koruze, da bi dejavnost upravičila ekonomski interes.
7. Na upadanje zanimanja za mletje v vodnih mlinih kaže podatek, da v širši okolici Kozjega deluje le še Levstikov mlin v Podsredi, medtem ko so lastniki Kukovičičevega mlina mlinarstvo pred leti opustili.

Iz navedenih, predvsem pa praktičnih in ekonomskih pomslekov bi bilo težko upravičiti smiselnost rekonstrukcije mlinskega mehanizma. Morda bodo čez leta razmere drugačne in bo do posega vendarle prišlo. A do nadaljnjega ostaja le spomin, pripoved o mlinu, ki je znana v obsegu razpoložljivih virov in čaka vsebinske okrepitve. Nosilci prenove kulturnega spomenika Kroflnov mlin so načrtovali predvsem okrepitev njegove snovne in simbolne ravni. Snovna naj bi obsegala predvsem kakovostno prenovo, ambientalno muzejsko postavitev v bivalnem delu in stalne ter občasne razstave, medtem ko naj bi simbolna okrepitev učinkovala predvsem v pomenu krepitve zavesti o dediščini tako med domačini kot obiskovalci. Odpirala na bi temeljna metodološka vprašanja konservatorstva in muzeologije ter večne dileme načinov predstavitve in utrjevanja spomina na preteklost, ki je tak, kakršnega nosimo v sebi.

Viri in literatura

BOGATAJ, Janez: *Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke*. Novo mesto: Dolenjski muzej Novo mesto, 1982, 192.

FAKIN BAJEC, Jasna: Raziskovanje kulturne dediščine na Krasu. Po sledih jezikoslovca in narodopisca dr. Karla Štreklja. *Glasnik SED* 47/1,2, 2007, 51–62.

FISTER, Peter: *Umetnost stavbarstva na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986, 440.

FISTER, Peter in sod.: *Poselitev 1. Glosar arhitekturne tipologije*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije, Zavod za prostorsko planiranje, 1993, 144.

GRAHAM, Brian: *A geography of heritage: power, culture and economy*. London: Arnold in New York: Oxford University Press, 2000, 284.

HAZLER, Vito: *Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Rokus, 1999, 325 + 49 (priloga).

HAZLER, Vito in sod.: *Mlinska cesta / Mühlenweg*. Šoštanj–Črna na Koroškem–Železna Kapla-Bela. Izdaje občine Šoštanj, Črna na Koroškem, Železna Kapla-Bela 2002, 51.

KRISTIFOROVIĆ, Ivan: *Osnovi tehnologije mlinarstva*. Beograd: Udruženje industrije za proizvodnju i prerađu brašna Jugoslavije, 1961.

LAH, Ljubo: Od arhitekturnega konzervatorstva, obnove in prenove do integralnega varstva dediščine. *Urbani izziv* let. 12/1, 2001, 31–45.

MAROEVIĆ, Ivo: *Sadašnjost baštine*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1986, 389.

MATULA, Z. (ur.): *Etnografský atlas Slovenska*. Bratislava: Národopisný ústav slovenskej akadémie vied, 1990, 123.

⁴¹ S takšnimi in podobnimi vprašanji se etnologi konservatorji redno srečujejo pri svojem delu, še posebej, če so jim blizu načela celostne prenove, ko je treba poleg fizične prenove objekta poskrbeti še za uravnoteženo sodelovanje različnih strok in se nikakor ne izogibati raziskovanju in delovnim nalogam, kompatibilnim z muzeologijo. Obe stroki naj v vseh možnih primerih resnično sodelujeta povezovalno in nikakor ne po vse preveč razširjenem vrtičkarstvu (»najprej naj stavbo obnovijo 'spomeničarji', nato bomo zbirko uredili mi 'muzealci'«), ki smo ga omenili že ob delitvi dela znotraj konservatorstva.

MLINAR, Ana (ur.): *Zaštita i očuvanje tradicijske kulturne Baštine / Varstvo nepremične etnološke dediščine* (Simpozij etnologa konservatora Hrvatske i Slovenije; Starigrad-Paklenica). Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel, 2003, 324.

MOIR, James: *Thatch: thatching in England 1790–1940*. London: James & James, 1999, 218.

PREŠEREN Damjana in Nataša Gorenc (ur.): *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2005, 215.

SANZ, Nuria: *Living wooden culture throughout Europe*. Strasbourg: Council of Europe, 2002, 205.

ŠUMI, Nace: Ustvarjalnost in konservatorstvo. *Varstvo spomenikov* 33, 1991, 7–11.

TITL, Jurij: *Vodni mlini in mlinarstvo v slovenski Istri*. Koper: Lipa, 1988, 163.

ŽIVKOVIĆ, Zdravko: *Hrvatsko narodno graditeljstvo*. Sv. 2, Južna Hrvatska (Dalmacija). Zagreb: Zavod za zaštitu spomenika kulture Ministarstva prosvjete, kulture i športa Republike Hrvatske, 1993, 75.

A Flour Mill without the Mill Restoration of the »Kroflnov Mlin (Krofl Mill)« Cultural Monument

The field of conservation or, as it was once called, monument protection is a distinctively interdisciplinary field that combines several disciplines such as the natural sciences, mathematics, the technical sciences, medicine, biotechnology, the social sciences, and the humanities. One of the latter is ethnology that has been present in conservation for over five decades. Ethnologists' tasks are as versatile and complex as they are demanding. Ethnologists have to be equally qualified for research work and for entirely empirical, practical issues. They are namely faced with highly exacting tasks that require the knowledge of construction, architecture, restoration, and a number of specialized trades. In order to restore architectural heritage ethnologists-conservators first prepare a conservation program that is as exacting as any basic research in any scientific discipline, and is of crucial importance; an expertly prepared program is a prerequisite for successful restoration of a cultural monument that will result not only in an improved physical appearance of the monument but also in its enhanced symbolic value. A specific feature of ethnological work lies in the fact that by employing special methods ethnologists are able to recognize also those cultural elements that may appear less visually attractive, but whose function and social versatility are nevertheless extremely important. A good example is the home in Bistri Graben outside Kozje whose restoration took place between 1987 and 2001. Also known by its vernacular name »Pri Špenglerju« (At the Tinsmith's) this complex of houses is now known as the Krofl Mill Cultural Heritage. This article presents the program scheme for its restoration, the many dilemmas connected with it, and the conservation strategies that have not always been approved of either by experts or by the local community. Some people are still of the opinion that the mill would have been suitably restored and presented only if it had also displayed its mill mechanism. After a careful consideration from several aspects it has been decided that due to more reasons speaking against this than in favor of it, this will not take place. The restored cultural monument nevertheless displays an expertly restored exterior and interior, enhanced with a new function. Its museum part that displays the dwelling culture of the past and a presentation of tinsmith's activities is open to public while the building that once housed the mill has been turned into a gallery for seminars and exhibits. The renovation of the Krofl Mill certainly followed the doctrine that renovation of cultural monuments is justifiable only once it is combined with a careful consideration of their new function.

